

prof. nzw. dr hab. Stanisław Faliński

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Nauk Ekonomicznych i Prawnych

Droga gminy Gizałki do Flagi Europy. Dobre praktyki gminy wiejskiej w dziedzinie współpracy międzynarodowej

The path of the community of Gizałki to the European Flag of Honour. The best practice of a rural community in international cooperation

Streszczenie: Artykuł jest poświęcony jednej z ponad półtora tysiąca polskich gmin wiejskich. Stanowi prezentację i analizę współpracy międzynarodowej tej w swojej wielkości – tak rozumianej ludnościowo, jak i powierzchniowo – przeciętnej, leżącej w centralnej Polsce gminy wiejskiej, natomiast jeśli chodzi o swoją aktywność międzynarodową – gminy wyjątkowej. Gizałki bowiem są laureatem dwóch znaczących i prestiżowych nagród międzynarodowych – Dyplomu Europejskiego i Flagi Europejskiej, przyznanych przez Radę Europy za wkład tego samorządu terytorialnego we współpracę europejskich wspólnot lokalnych i udział w budowaniu poczucia wspólnotowości wśród Europejczyków. W niniejszym artykule została przedstawiona działalność międzynarodowa gminy Gizałki, za którą otrzymała ona wspomniane nagrody, oraz wskazano, co zdecydowało o tak znaczącej aktywności międzynarodowej tej gminy.

Słowa kluczowe: samorząd terytorialny, gmina wiejska, Gizałki, współpraca międzynarodowa

Abstrakt: The article describes one of over one thousand five hundred Polish rural communities. It presents and evaluates international cooperation of this rural community, located in central Poland, with an average population and area, but exceptional when it comes to its international activity. Gizałki (that is the name of the community) is so exceptional because it is the winner of two significant and prestigious international awards – the European Diploma and the Flag of Honour granted by the Council of Europe for its contribution to the cooperation of all European local communities, as well as for participation in building a sense of community among European citizens. The article presents the international cooperation of Gizałki for which it received the above-mentioned awards, and indicates what determined its international activity to be of such great importance.

Keywords: local self – government, rural borough, Gizałki, international cooperation

Wstęp

Artykuł ten to studium konkretnego przypadku. Poświęcono go współpracy międzynarodowej Gizałek, jednej z ponad półtora tysiąca polskich gmin wiejskich. Gmina ta leży w powiecie pleszewskim, w południowo-wschodniej części województwa wielkopolskiego. Powierzchnia omawianej gminy wynosi ponad

108 kilometrów kwadratowych, a zamieszkuje ją bez mała 5 tysięcy obywateli¹. Te dane statystyczne sytuują Gizalki jako typową polską gminę wiejską średniej wielkości tak pod względem terytorium, jak i ludności. Mimo tego, że Gizalki są typową pod względem ludnościowo-powierzchniową polską gminą wiejską, nie są jednak gminą przeciętną. Są wyjątkowe w skali Polski i Europy ze względu na swoją aktywność na arenie międzynarodowej, za którą zostały wyróżnione wysokimi nagrodami europejskimi – Dyplomem Europejskim i Flagą Europejską. Celem tego artykułu jest zaprezentowanie drogi gminy Gizalki do tych wysokich odznaczeń europejskich oraz próba udzielenia odpowiedzi na pytanie, co spowodowało, że taka gmina jak Gizalki podjęła taką działalność i dzięki czemu odniosła tak spektakularne sukcesy².

Dla zrealizowania postawionego celu przeprowadzono badania i zinterpretowano różnego rodzaju źródła. Część z nich istniała przed przystąpieniem do prac nad powstaniem niniejszego artykułu, ale zasadnicze źródła powstały dla jego napisania, czyli są to źródła wywołane. Po pierwsze – materiał noszący tytuł *Współpraca międzynarodowa gminy Gizalki* – będący swoistą ankietą – powstał dzięki udzieleniu odpowiedzi na pytania przygotowane przez piszącego te słowa, a napisany został przez zastępcę wójta i sekretarza gminy Gizalki, Annę Glapę³. Po drugie – wywiady (rozmowy) przeprowadzone przez autora ze wspomnianą Anną Glapą. Po trzecie – opublikowane dokumenty wytworzone przez gminę Gizalki a dotyczące jej aktywności zagranicznej i współpracy międzynarodowej. Po czwarte – strony internetowe Gizalek i ich partnerów zagranicznych.

Inicjatorem podjęcia przez gminę Gizalki współpracy międzynarodowej był, nieżyjący już, jej wieloletni – od roku 1990 do 2006 – wójt, a wcześniej, w czasach Polski Ludowej, naczelnik gminy – Włodzimierz Lehmann⁴. To jego osobi-

¹ Według: *Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w 2015 r.*, GUS, Warszawa 2015. Powierzchnia gminy Gizalki wynosi 108 km², a liczba mieszkańców to 4673. Na stronie internetowej Gizalek podano powierzchnię 109 km² (www.gizalki.pl/polozenie.html – dostęp 17.05.2016).

² Na temat współpracy międzynarodowej samorządów terytorialnych patrz: B.R. Barber, *Gdyby burmistrzowie rządili światem. Dysfunkcyjne kraje, rozkwitające miasta*, Muza, Warszawa 2014; K. Dworak, *Współpraca międzynarodowa miast a rozwój lokalny (na przykładzie miasta Krakowa)*, Promotor, Kraków 2011; S. Faliński, *Aktywność międzynarodowa Warszawy*, „Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula” 2015, nr 3 (45); tenże, *Stosunki międzynarodowe samorządu terytorialnego (wstępny zarys problematyki)*, „Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula” 2011, nr 26, seria: Stosunki międzynarodowe; tenże, *Współpraca międzynarodowa gminy miejsko-wiejskiej. Przypadek Olecka*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2016, vol. 49; tenże, *Współpraca międzynarodowa samorządu terytorialnego*, [w:] *Wymiana i konkurencja. Środowisko i formy promocji Polski w świecie*, „Studia i analizy dyplomacji kulturalnej i publicznej Collegium Civitas” nr 2, Warszawa 2011; T. Kaczmarek, *Struktury terytorialno-administracyjne i ich reformy w krajach europejskich*, UAM, Poznań 2006; W. Modzelewski, A. Żukowski, *Polski samorząd terytorialny w stosunkach międzynarodowych. Zarys problematyki*, [w:] J. Marszałek-Kawa (red.), *Samorząd terytorialny. Studium politologiczne*, Adam Marszałek, Toruń 2007; K. Paczyńska, A. Stachowiak, A. Porawski, H. Lekki, *Współpraca partnerska samorządów. Praktyczny przewodnik*, Związek Miast Polskich, Poznań 2009; K. Sikora, P. Szreniawski, *Administracyjnoprawne formy współpracy międzynarodowej jednostek samorządu terytorialnego*, „Zeszyty Naukowe – Wyższa Szkoła Informatyki, Zarządzania i Administracji” 2008, nr 1; A. Skorupska, *Dyplomacja samorządowa. Efektywność i perspektywy rozwoju*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2015; P. Swianiewicz, *Kontakty międzynarodowe samorządów*, „Samorząd Terytorialny” 2005, nr 10 (178); M. Woźniak, *Współpraca międzynarodowa jednostek samorządu terytorialnego w świetle prawa polskiego i standardów międzynarodowych*, „Samorząd Terytorialny” 2005, nr 4 (172); H. Zięba-Zalucka, *Współpraca międzynarodowa samorządów*, „Samorząd Terytorialny” 2008, nr 1-2 (205-206).

³ A. Glapa, *Współpraca międzynarodowa gminy Gizalki*, Gizalki 2016 (na prawach maszynopisu).

⁴ Tamże, s. 1.

ste kontakty i decyzje przesądziły o tym, że pierwszym zagranicznym partnerem Gizalek została belgijska, a dokładniej walońska, leżąca przy granicy z Francją gmina Momignies, ludnościowo zbliżona do Gizalek, a powierzchniowo dwa razy mniejsza⁵. Podczas spotkania towarzyskiego u swoich znajomych wójt Lehmann poznał małżeństwo Belgów, Jeanne i Floriana Gossiau, za pośrednictwem których zaproponował Momignies nawiązanie współpracy partnerskiej. Dzięki ich staraniom w maju 1995 roku do Belgii pojechała polska delegacja z wójtem Lehmannem na czele. W sierpniu nastąpiła rewizyta Belgów, podczas której odbyła się w Gizalkach uroczysta sesja, a na niej podjęto uchwałę o nawiązaniu na czas nieokreślony współpracy pomiędzy obiema gminami⁶. Z polskiej strony umowę prócz wójta podpisał przewodniczący rady, zaś z belgijskiej – burmistrz Albert Depret i dwóch członków zarządu. Umowa została sporządzona po francusku i po polsku. Charakterystyczna jest jej, stanowiąca swoistą podstawę ideologiczną, preambuła, w której czytamy: „...biorąc pod uwagę, że jedność, pokój i bezpieczeństwo Europy zostaną umocnione przez przyjaźń i przymierze narodów, Rady reprezentowanych przez nich gmin wyraziły zainteresowanie w nawiązaniu trwałych kontaktów między obiema gminami”⁷.

Widzimy więc, że umowa ta nie tylko jest osadzona w systemie solidarności europejskiej, ale ma być jednym z instrumentów tę solidarność rozwijających. Trzeba pamiętać też o tym, że dokument ten powstał w czasie, kiedy Polska nie tylko nie była członkiem Unii Europejskiej, ale także nie należała do Paktu Północnoatlantyckiego. Był więc jednym z bardzo wielu elementów rozbudowujących poczucie europejskości w naszym społeczeństwie i kraju, równoległe tworząc – wprawdzie w niewielkim zakresie, ale jednak – pozytywny klimat dla naszej integracji instytucjonalnej z jednoczącą się Europą czy, szerzej, ze wspólnotą euroatlantycką. Co szczególnie cenne, umowa ta tworzyła więzi nie tylko instytucjonalne pomiędzy podejmującymi współpracę fragmentami administracji publicznej obu państw, ale otwierała kolejne perspektywy współpracy międzyludzkiej, dotyczącej członków społeczeństw obywatelskich obu krajów. Współtworzyła w ten sposób przestrzeń dla powstawania trwałych, pozytywnych i bezpośrednich więzi pomiędzy Europejczykami, Belgami i Polakami, a nie tylko pomiędzy reprezentującymi ich instytucjami władzy publicznej.

Realizując postanowienia tego porozumienia, obie gminy podjęły i realizują do dzisiaj szereg działań⁸. Początkowo polegały one głównie na oficjalnych spotkaniach i wzajemnych wymianach przedstawicieli obu wspólnot oraz na spotykaniu się mieszkańców podczas organizowanych w obu gminach imprez integracyjnych, takich jak na przykład organizowany przez Gizalki Festyn Nocy Świętojańskiej. Podobne imprezy organizowano i organizuje się do dzisiaj w Momignies. Stanowiły one swoisty zaczyn dla bliższego poznawania się członków obu wspólnot. Stopniowo współpracę podejmowały konkretne części tych wspólnot i środowiska zawodowe czy wiekowe. Ze względu na rolniczy charakter obu gmin pierwszoplanową – choć, jak zaraz się okaże, nie jedyną – płaszczyzną współpracy było odbywanie wspólnych spotkań przez rolników pol-

⁵ www.momignes.be – dostęp 30.05.2016.

⁶ Tamże.

⁷ www.gizalki.pl/files/file/samorzad/umowa_belgia.pdf – dostęp 31.05.2016.

⁸ Prezentacja komputerowa przygotowana w gminie Gizalki „15 lat współpracy GIZALKI-MOMIGNES”.

szych i belgijskich, które to spotkania polegały i polegają na wzajemnych odwiedzinach i poznawaniu prowadzonej na terenie obu jednostek uprawy roślin i hodowli zwierząt, a także towarzyszące tym spotkaniom warsztaty i pokazy sztuki kulinarnej charakterystycznej dla obu gmin, ale, jak pokazała praktyka, także nierzadko podobnej. W ramach współpracy środowisk rolniczych podjęły i kontynuują współdziałanie ochotnicze, lokalne straże pożarne. Współpraca tych środowisk jest charakterystyczna dla całej Europy, stanowią bowiem strażacy bardzo specyficzną brać, zjednoczoną chęcią udzielania pomocy ludziom jej potrzebującym. Owocuje to daleko posuniętą solidarność środowiskową, przekraczającą granice narodowe i państwowe. Potwierdza ją bliska współpraca strażaków gizałkowskich i ich kolegów z Momignies. Bardzo bliskie kontakty utrzymują także dzieci i młodzież z obu gmin. Młodzi Polacy i Belgowie spotykają się tak w Polsce, jak w Belgii, poznając i ucząc się obu języków, zapoznając się z odrębną, a po bliższym poznaniu okazującą się bliższą niż pierwotnie przypuszczano, obyczajowością i kulturą zagranicznych partnerów. Najbliższą i bezpośrednią współpracę prowadzą dwie szkoły podstawowe: polska z Tomic i belgijska z Macon. Podczas wymian często młodzież polska mieszka w domach belgijskich i *vice versa*. Takie bezpośrednie kontakty umożliwiają bliskie, wzajemne poznanie się i zwieranie przyjaźni na wiele przyszłych lat dorosłego życia. Buduje trwałe, pozytywne więzi pomiędzy Polakami i Belgami, podobnie jak budują je inne formy współdziałania i współpracy. Jak bliska jest więź pomiędzy mieszkańcami obu gmin może świadczyć to, że odwiedzają się oni już także bez pośrednictwa swoich lokalnych władz, które zapoczątkowały proces zbliżania się i dalej go organizują, ale ich rola nie jest już tak dominująca jak na początku współpracy obu wspólnot lokalnych. Współpraca Gizalek i Momignies doszła więc do poziomu obywatelskiego, na którym członkowie obu wspólnot nie tylko się poznają, ale także się przyjaźnią, zapraszając na uroczystości rodzinne, takie jak komunie dzieci czy śluby. A jeśli o ślubach mowa, to trzeba odnotować, że są już dwa małżeństwa polsko-belgijskie⁹.

Druga umowa partnerska Gizalek została podpisana w 1997 roku z niemiecką gminą Apen. Ze strony polskiej jej sygnatariuszami były te same osoby co umowy poprzedniej, a ze strony niemieckiej burmistrz Hermann Tammen i dyrektor gminy Willi Epkes¹⁰. Apen to gmina powierzchniowo nieco mniejsza niż Gizalki (liczy niecałe 77 km²), a ludnościowo dwa razy od nich większa (w momencie podpisywania umowy liczyła ponad 10 tys. mieszkańców, a współcześnie zamieszkuje ją ponad 11 tysięcy obywateli). Położona jest w północno-zachodnich Niemczech, w landzie Dolna Saksonia i powiecie Ammerland¹¹. To porozumienie także zostało zawarte z inicjatywy wójta Lehmana za pośrednictwem ewangelicko-augsburskich duchownych – kaliskiego pastora tegoż Kościoła i zaprzyjaźnionego z nim pastora z Apen – Reinharda Maczewskiego. O podpisaniu takiej umowy wójt Lehmann zabiegał od 1995 roku, ale nie spotykało się to z dobrym przyjęciem ze strony niemieckiej. Po ponadrocznych zabiegach ze strony polskiej, w maju 1996 roku do Gizalek przyjechała delegacja z Apen, kierowana przez burmistrza tej gminy, Tammena.

⁹ Rozmowa przeprowadzona przez autora z zastępczynią wójta gminy Gizalki, Anną Glapą 07.06.2016 r.

¹⁰ www.gizalki.pl/files/file/samorzad/umowa_apen.pdf – dostęp 31.05.2016.

¹¹ www.apen.de – dostęp 01.06.2016

Porozumienie pomiędzy Gizalkami a Apen jest napisane w zupełnie odmiennej poetyce niż to z Momignes, które, jak pamiętamy, było przepełnione wartościami charakterystycznymi dla Unii Europejskiej, takimi jak pluralizm, otwartość i tolerancja dla odmienności, nakierowana w przyszłość współpraca pomiędzy obiema wspólnotami lokalnymi. Nie antagonistycznymi, ale szukającymi porozumienia i współdziałania z innymi, podobnymi sobie zbiorowościami obywatelskimi. Charakterystyczne też w dokumencie polsko-belgijskim jest to, że jego sygnatariusze występują tylko jako przedstawiciele swoich gmin, a nie reprezentanci fragmentów państwa narodowego. Odmienne relacje te wyglądają w dokumencie dotyczącym współpracy Gizalek i Apen. Znajdujemy tam jednoznaczne zapisy określające to, że obie gminy nie są gminami takimi a takimi, jak miało to miejsce w przypadku omówionej umowy polsko-belgijskiej, ale że stanowią one fragmenty konkretnych państw narodowych: Rzeczypospolitej Polskiej i Republiki Federalnej Niemiec. Z polskiej strony umowę tę podpisali ci sami samorządowcy co poprzednią, a ze strony niemieckiej – burmistrz Hermann Tammen i dyrektor gminy Willi Epkes. Dokument ten nawiązuje do właściwej obu narodom europejskości, ale przede wszystkim do skomplikowanej przeszłości obu wcześniej zwaśnionych wspólnot narodowych. Jednoznacznie wskazuje na to jego preambuła, w której czytamy: „Obie gminy zawierają niniejszą umowę z chęci nawiązania partnerstwa i potwierdzają tym samym wolę wszystkich mieszkańców obu gmin do życia w zgodzie wśród narodów Europy, czym przyczyniają się do utrzymania pokoju na świecie. W przeszłości nasze narody były podzielone i często przeciwko sobie wrogo nastawione. Przez wzajemne zrozumienie i tolerancję chcemy przyczynić się do tego, że nigdy nie powtórzy się to, co było powodem wielu lat podziału”. W tym porozumieniu odbija się jak w soczewce ogromne znaczenie współpracy międzygminnej dla budowania poczucia wspólnoty wśród Europejczyków, czyli między innymi Polaków i Niemców, których porozumienie i współpraca jest w tym aspekcie podobnie znacząca dla solidarnej Europy jak współdziałanie Francuzów i Niemców.

Analizując główną część porozumienia pomiędzy Gizalkami i Apen, część *stricte* samorządową, także zauważamy istotne różnice w stosunku do wcześniejszej umowy Gizalek z Momignes. Umowa polsko-niemiecka jest bardziej lapidarna. Nie wymienia się w niej konkretnych dziedzin aktywności samorządowej, takich jak ochrona zdrowia, pomoc społeczna czy infrastruktura techniczna, które mają być przedmiotem współpracy, jak miało to miejsce w przypadku umowy polsko-belgijskiej, a pisze się ogólniej o zachowaniu i rozwijaniu wzajemnej przyjaźni między gminami. Ma to następować ze wzajemnym respektowaniem odmienności kultur, poglądów politycznych, społecznych i religijnych, tak aby kontakty były stałe i owocowały wzajemnie korzystną współpracą. Co interesujące, poza takim określeniem współpracy gmin jako jednostek administracyjnych, specjalnie wyodrębnia się i przez to akcentuje wolę rozwijania wzajemnych kontaktów członków obu wspólnot lokalnych. Planuje się więc nawiązywanie współpracy pomiędzy mieszkańcami i budowanie przede to więzi nie tylko władz obu porozumiewających się struktur władzy lokalnej, ale także obu społeczności lokalnych. Jak wiemy, takie więzi, oparte na wzajemnych stosunkach międzyludzkich, są bardziej spontaniczne i autentyczne, a przez to daleko trwalsze niż umowy przedstawicieli władz publicznych. Takiemu budowaniu względnie trwa-

łych więzi pomiędzy obywatelami obu gmin ma służyć wymiana młodzieży i zawieranie przyjaźni pomiędzy mieszkańcami Gizalek i Apen kontaktującymi się w sprawach społecznych, sportowych i religijnych. Kończy się ono akcentem ogólnoeuropejskim, ma bowiem przyczynić się do zbliżenia narodów Europy, i w tym aspekcie jest ono zbliżone do umowy polsko-belgijskiej, jak pamiętamy zdominowanej przez ogólnoeuropejski system wartości.

Podpisana w 1997 roku umowa z Apen jest intensywnie realizowana do dzisiaj¹². Początkowo współpraca ograniczała się do wzajemnych wizyt przedstawicieli obu władz lokalnych, czyli urzędników samorządowych i radnych. Z czasem zaczęli w niej uczestniczyć mieszkańcy, przy czym szczególna rola – zgodnie ze stosownymi zapisami umowy międzygminnej – przypada młodzieży. Młodzi Polacy i Niemcy bywają na przemian w obu gminach, a ich wizyty organizują tak współpracujące ze sobą szkoły, jak i władze gminne. Dla przykładu, jesienią 2010 roku w Gizalkach gościła grupa 60 uczniów z Apen. Określa to skalę corocznych wymian uczniowskich, które są uzupełniane przyjazdami dzieci i młodzieży na różnego rodzaju święta gminne i festyny. Najważniejsze z nich to Święto Gizalek i Dni Rododendronów, w których uczestniczą członkowie obu zaprzyjaźnionych społeczności, zorganizowani w różnego rodzaju zespoły środowiskowe, folklorystyczne czy muzyczne, takie jak chóry i kapele, czy grupy prezentujące podczas warsztatów kulinarnych specjalja kuchni polskiej i niemieckiej oraz ich lokalne odmiany. Specjalnym takim wydarzeniem był zorganizowany w Apen w 2006 roku, jako element Roku Polskiego w Niemczech, Festyn Rodzinny, w którym uczestniczyło ponad 2 tys. ludzi. Kontakty mieszkańców obu gmin nie ograniczają się oczywiście do uczestniczenia w różnego rodzaju wydarzeniach i obchodach. Współpraca obu wspólnot ma charakter ciągły i wielowarstwowy. Spotykają się i wzajemnie odwiedzają różne środowiska. Charakter sztabarowy ma współpraca ochotniczych straży pożarnych. Członkowie tych stowarzyszeń jeżdżą do siebie na wymiany międzyorganizacyjne, ale także odwiedzają się i bywają u siebie w domach tak dorośli, jak i młodzież. Gizalkowska Ochotnicza Straż Pożarna dostała od swoich partnerów z Apen dwa wozy gaśnicze, a gmina ambulans lekarski. Różne środowiska organizują tematyczne seminaria i konferencje dotyczące rozmaitych problemów, między innymi takich jak pomoc społeczna czy ekologia. Bardzo blisko współpracują ze sobą szkoły w obu gminach. W polskich powstały pracownie językowe, w znaczącym stopniu sfinansowane dzięki pomocy Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej. Instytucja ta bardzo mocno zaangażowała się także w inne przedsięwzięcia zrealizowane w Gizalkach, takie jak oczyszczalnia ścieków i kanalizacja, schronisko młodzieżowe w Białobłotach czy wspomniane, przeprowadzone z udziałem Polaków i Niemców, seminaria i konferencje. Spektakularnym, namacalnym i trwałym dowodem współpracy obu gmin jest wydana dzięki funduszom tej Fundacji publikacja książkowa, powstała staraniem Stowarzyszenia Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej „Mentor” w Tomicach i Szkoły Podstawowej im. Obrońców Tobruku w tej miejscowości, zatytułowana *Gmina Gizalki wczoraj i dziś. Wpływ kontaktów polsko-niemieckich na rozwój gminy*. Obie zaprzyjaźnione gminy realizują także zadeklarowany w umowie – oczywiście w stosownych proporcjach –

¹² Rozmowa przeprowadzona przez autora z zastępczynią wójta gminy Gizalki, Anną Glapą 06.06.2016 r.

zamiar rozwijania przyjaźni pomiędzy narodami Europy. Wyrazem tego są takie przedsięwzięcia jak zorganizowany w Gizalkach w 2008 roku młodzieżowy obóz międzynarodowy, w którym uczestniczyła młodzież z kilku – między innymi z Niemiec – krajów Europy, czy zorganizowanie w Apen, leżącym w powiecie Ammerland, wizyty polskich samorządowców z powiatu pleszewskiego. Takie wizyty umożliwiają propagowanie wzorowej współpracy Gizalak i Apen¹³.

Trzecią umowę określającą współpracę Gizalak z zagraniczną jednostką administracji publicznej podpisano 25 stycznia 1999 roku z niemiecką miejscowością Morl, będącą w pewnym sensie odpowiednikiem polskiego sołectwa. Osada ta leży w gminie Petersberg, w powiecie Saale, w kraju Saksonia Anhalt, na terenie dawnej, komunistycznej Niemieckiej Republiki Demokratycznej i jest kilkakrotnie, tak ludnościowo, jak i powierzchniowo mniejsza niż gmina Gizalki¹⁴. Kontakt ten ma swoje początki jeszcze w latach 80. ubiegłego wieku, kiedy wójt Lehmann był prezesem Rolniczej Spółdzielni Produkcyjnej w Nowej Wsi, leżącej na terenie dzisiejszej gminy Gizalki. Spółdzielnia ta współpracowała ze swoją odpowiedniczką w Morl. Umowa Gizalki-Morl została odmiennie skonstruowana niż poprzednie umowy międzygminne. Nie zawiera już ani preambuły akcentującej europejskość obu wspólnot, ani przypominającej trudną przeszłość stosunków polsko-niemieckich. W jej pierwszym paragrafie czytamy: „Celem partnerstwa jest powiązanie wymiany doświadczeń komunalno-politycznych obydwu stron wraz z osobistym poznanieniem się radnych, wójtów oraz pracowników administracji i społeczności lokalnej”¹⁵. W praktyce porozumienie to nie rozwinęło się szczególnie intensywnie i sprowadza się do współpracy pomiędzy szkołami z obu miejscowości.

Kolejny dokument określający współpracę Gizalak z zagraniczną jednostką administracji publicznej partnerską podpisano 11 lutego 2000 roku nie z żadną gminą z Europy Zachodniej, gdzie samorząd terytorialny, demokracja i społeczeństwo obywatelskie ma tradycje daleko większe niż w naszym kraju, ale z jednostką administracji publicznej funkcjonującą w państwie, gdzie demokracja była w momencie jego podpisywania w powijakach. Było to porównywalne wielkością z Gizalkami – tak sensie ludnościowym, jak i powierzchniowym – ukraińskie Szkło. Trudno w tym przypadku mówić o zawarciu umowy o współpracy. Podpisano lakoniczny i nieprecyzyjny dokument wyrażający deklarację współpracy, a jego zasadniczym przesłaniem było podjęcie współpracy samorządowej – o ile o samorządzie terytorialnym w odniesieniu do Szkla można w ogóle mówić – pomiędzy obydwoma administracjami i wspólnotami lokalnymi¹⁶. Wydaje się, że intencją strony polskiej było podzielenie się z ukraińską doświadczeniami w budowaniu demokracji lokalnej. Gizalki w tym układzie miałyby występować jako strona przekazująca wiedzę i doświadczenie, czyli występująca w roli podobnej jak wobec polskiej gminy występowało Momignies czy Apen. Różnica wszakże była w tym przypadku zasadnicza: polska gmina miała warunki prawno-ustrojowe żeby rozwijać samorządność i demokrację lokalną, a ukraińska jednostka administracyjna takich warunków nie miała. Nie była jednostką samorządu terytorialnego, bowiem taki w czasie podpisywania omawianego

¹³ Prezentacja komputerowa przygotowana w gminie Gizalki: *Gizalki-Apen 15 lat współpracy*.

¹⁴ www.gemeinde-petersberg.de – dostęp 01.06.2016.

¹⁵ www.gizalki.pl/files/file/samorzad/umowa_morl.pdf – dostęp 02.06.2016.

¹⁶ www.gizalki.pl/files/file/samorzad/umowa_szklo.pdf – dostęp 03.06.2016.

dokumentu na Ukrainie nie istniał... Tym niemniej współpracę podjęto. Polegała ona jednak głównie na oficjalnych wizytach i nie bardzo się rozwinęła, mimo wykorzystywania przez Gizalki funduszy z programu Pauci¹⁷.

W tym samym roku, 12 marca, została podpisana umowa o partnerstwie z niewielką, wypoczynkowo-urlopową, leżącą na adriatyckiej wyspie Ugljan, liczącą około tysiąca stałych mieszkańców chorwacką gminą Kukljica¹⁸. Umowa ta jest zbliżona w swojej formie do tych podpisanych wcześniej z gminami z Europy Zachodniej¹⁹. Nie zawiera ona jednak żadnych treści ideowych dotyczących wspólnotowości europejskiej Polski i Chorwacji, które, jak pamiętamy, stanowiły istotną część porozumienia z Momignes i występowały także, choć w zdecydowanie mniejszym nasileniu, w porozumieniu z Apen. W omawianym dokumencie został określony cel jego powstania, a jest nim wszechstronna współpraca partnerów, ale partnerów rozumianych nie jako będące jednostkami administracyjnymi gminy, lecz funkcjonujące w gminach, pojmowanych jako wspólnoty obywatelskie, różnego rodzaju instytucje, organizacje, związki i zakłady wytwórcze oraz rodziny i osoby prywatne. Zapisy takie świadczą o tym, że podpisujący ten dokument funkcjonariusze publiczni – wójt, burmistrz, przewodniczący rady obu gmin – zdawali sobie sprawę z tego, iż budowanie względnie trwałych więzi pomiędzy wspólnotami lokalnymi nie może opierać się przede wszystkim na współpracy inicjujących ją władz publicznych, ale że trwałe więzi tworzą związki pomiędzy indywidualnymi ludźmi, rodzinami i różnego rodzaju konkretnymi grupami społecznymi i instytucjami składającymi się na społeczności lokalne. Trzeba jednak zaznaczyć, że realizacja zapisów tej umowy była utrudniona ze względu na względnie dużą w stosunku do Belgii czy Niemiec odległość dzielącą obie gminy. Tym niemniej była ona realizowana we współpracy z zaprzyjaźnioną i z Gizalkami, i z Kukljicą polską gminą Tymbark. To właśnie za jej pośrednictwem nastąpiło omawiane porozumienie. Tak więc współpracę podjęły trzy gminy. W jej ramach młodzież polska odwiedzała Chorwację, a chorwacka Polskę. Gizalki gościły chór z Kukljicy. Ogólnie jednak współpraca ta nie rozwinęła się tak owocnie, jak te z Niemcami i Belgami.

Kolejną umowę Gizalki podpisały 30 czerwca 2001 roku ze słowackim miastem Spišské Vlachy, które zajmuje powierzchnię nieco ponad 42 km² a zamieszkuje je ponad 3,5 tysiąca mieszkańców. Jest to więc gmina miejska zamieszkiwana przez nieco mniej obywateli niż Gizalki. Leży w granicach odpowiednika polskiego powiatu, czyli na terenie okresu noszącego nazwę Spišska Nova Ves, która stanowi fragment naszego odpowiednika województwa, czyli kraju nazywanego się Košice, tak jak największe miasto wschodniej Słowacji, będące jego stolicą²⁰. Umowa ta, podobnie jak poprzednia z Kukljicą, została zawarta za pośrednictwem polskiej gminy Tymbark, będącej gminą partnerską Gizalek²¹. To właśnie na Podkarpaciu doszło do kontaktów przedstawicieli Gizalek i gminy słowackiej, które to kontakty zaowocowały podpisaniem umowy, nieco

¹⁷ A. Glapa, dz. cyt., s. 3. Na temat tego programu patrz: www.eurodesk.pl/nasza-baza/organizacja/PL0010000339 – dostęp 08.06.2016.

¹⁸ kukljica.hr/ – dostęp 04.06.2016.

¹⁹ www.gizalki.pl/files/file/samorzad/umowa_chorwacja.pdf – dostęp 04.06.2016.

²⁰ spisskevlachy.sk – dostęp 04.06.2016.

²¹ A. Glapa, dz. cyt., s. 4.

nieszczęśliwie nazwanej „Deklaracją współpracy”, sugerując tą nazwą jej wstępny i nie bardzo wiążący charakter²². Jak przyszłość pokazała, współpraca ta rozwinęła się trwa owocnie, w przeciwieństwie do tej ledwie podtrzymywanej z gminą chorwacką. W omawianej umowie, w sposób tyle ogólny, co nieprecyzyjny, strony zobowiązały się do umacniania i rozwijania już istniejących kontaktów opartych na poszanowaniu własnych kultur oraz poglądów społecznych, politycznych i religijnych. Zadeklarowały także wymianę doświadczeń i wiedzy samorządowej, zobowiązując się do wspierania wymiany młodzieży oraz zawierania kontaktów pomiędzy członkami obu wspólnot. Budowanie tych więzi ma następować w ramach wzajemnych relacji społecznych, spośród których wyróżniono, poprzez wymienienie, kontakty religijne i sportowe. Dokument ten kończy się nawiązaniem do idei ogólnoeuropejskich, poprzez wyrażenie nadziei, że deklaracja ta – podpisana przez polskiego wójta Lehmana i jego słowackiego odpowiednika, czyli primatora Michala Kossaka – przyczyni się do budowania przyjaźni pomiędzy narodami Europy. Mamy więc w dokumencie polsko-słowackim analogie do dokumentów podpisanych wcześniej z Belgami i Niemcami oraz kontynuację, choć niespecjalnie wyeksponowaną, współpracy międzygminnej w formule lokalno-obywatelskiej.

Formuła ta była kontynuowana w umowie, jaką podpisały Gizalki z austriacką gminą Schoenau²³, którą podpisano tego samego dnia, czyli 30 czerwca 2001 roku. W porozumieniu tym, podobnie jak w poprzednim, znajdujemy bezpośrednio i w rozwiniętej formie odwołanie do wartości ogólnoeuropejskich, o czym świadczy następujący zapis: „Współpraca powinna rozwijać się w perspektywie zbliżania się narodów Europy, celem Europejskiego Zjednoczenia”²⁴. Jednak całość tej umowy zdominowana jest problematyką lokalną, a napisana jest we wspomnianej poetyce komunalno-obywatelskiej. Obywatelska współpraca z Austriakami ma dotyczyć takich podmiotów życia lokalnego jak: parafie kościołów, przedszkola i szkoły, rolników i drobnego przemysłu czy ochotniczych straży pożarnych, jak również ma obejmować inne płaszczyzny aktywności wspólnotowej, dotyczące pracy i polityki socjalnej, młodzieży i uprawiania sportu, kultury i tradycji obu wspólnot oraz innych sfer lokalnego życia społecznego składających się na rozwój lokalny i regionalny. Podkreśla się przy tym, że realizowanie tych zamierzeń będzie uzależnione od możliwości, chęci pracy i aktywności poszczególnych instytucji i osób prawnych oraz osób fizycznych, czyli poszczególnych członków lokalnych społeczności obywatelskich. Ta swoista pokora przedstawicieli władz publicznych to nowy element wśród dotychczas omówionych dokumentów. Świadczy on o tym, że funkcjonariusze ci, podpisując to porozumienie, mieli świadomość tego, iż międzynarodowa współpraca obywatelska jest uzależniona od opinii w tej sprawie i wolnej woli obywateli, że nie można jej zadekretować i narzucić przez przedstawicieli władzy publicznej. Rządzący mogą tę współpracę zapoczątkować i wspomagać, ale nie mogą jej – oczywiście jeżeli ma być ona faktyczna, a nie fasadowa i na pokaz – narzucić.

²² www.gizalki.pl/files/file/samorzad/umowa_spisskie_vlachy.pdf – dostęp 05.06.2016.

²³ Właściwie gmina ta nazywa się Scheonau im Muehlkreis (pisownia łacińska, bez znaków umlaut), leży w powiecie Freistadt, landzie Górna Austria i jest ponad dwukrotnie mniejsza tak ludnościowo (prawie 2 tys. mieszkańców), jak powierzchniowo (nieco ponad 38 km²) niż Gizalki (www.schoenau-im.at – dostęp: 5.06.2016).

²⁴ www.gizalki.pl/files/file/samorzad/umowa_schonau.pdf – dostęp 05.06.2016.

W ponad rok po podpisaniu umowy z austriackim Schoenau, a konkretnie 3 września 2002 roku, Gizalki podpisały drugą umowę z Ukraińcami. Tym razem porozumiano się z miejscowością noszącą nazwę Starosilja. Porozumienie to, podobnie jak poprzednie polsko-ukraińskie ze Szklęm, zostało zawarte jako skutek kontaktów samorządowców z Gizalek z ich kolegami z południowo-wschodniej Polski, z gminy Laszki. W umowie Gizalki-Starosilja (podpisanej przez wójta Lehmana i reprezentującą stronę ukraińską Lenę Zinczenko) znajdujemy następujący zapis: „Strony zapewniają, że wspólne wysiłki organów samorządowych Gmin Gizalki i Starosilje w kierunku współpracy i pomocy wzajemnej stworzą atmosferę sprzyjającą rozwojowi przyjaznych stosunków pomiędzy mieszkańcami, szkołami, placówkami kultury, organizacjami społecznymi, przedsiębiorstwami, szczególnie w dziedzinach: gospodarki i rolnictwa, ekologii, oświaty, kultury, sportu i turystyki”²⁵. Mimo tych bardzo mocnych i jednoznacznie wyrażonych deklaracji współpraca ta nie rozwinęła się. Dotyczy to także relacji ze Szklęm. Po początkowych kontaktach i wymianach Gizalek z oboma partnerami ukraińskimi wzajemne kontakty zamarły i dzisiaj niestety praktycznie nie istnieją.

Jednak nie podpisanie umowy z partnerem ukraińskim było dla Gizalek w omawianym roku najważniejszym wydarzeniem z zakresu stosunków międzynarodowych. Bez wątpienia było nim uzyskanie przez tę gminę istotnego i prestiżowego tak na arenie międzynarodowej, jak i w kraju wyróżnienia. 25 kwietnia 2002 roku gmina została uhonorowana przyznawanym przez Radę Europy Dyplomem Europy, który stanowi pierwszy szczebel cyklu nagród przyznawanych samorządom terytorialnym przez tę organizację międzynarodową. Dyplom przyznano gizalkowskiej wspólnotie za współpracę międzynarodową i propagowanie idei zjednoczonej Europy, a wręczony on został w Strasburgu podczas obrad Zgromadzenia Parlamentarnej Rady Europy. Po kolejnych dwóch latach i dalszym rozwijaniu swojej aktywności międzynarodowej Gizalki uzyskały w kwietniu 2004 roku Flagę Honorową Europy, będącą kolejnym po Dyplomie szczeblem Nagrody Europy²⁶.

Wręczenie Flagi Europy nastąpiło w Gizalkach podczas obchodów Dni Zjednoczonej Europy – Festynu Świętojańskiego. Na uroczystości te, poza mieszkańcami gminy, przybyli przedstawiciele władz powiatowych, wojewódzkich i państwowych, a także reprezentanci zaprzyjaźnionych samorządów gminnych tak polskich, jak zagranicznych. Wręczenia dokonał przedstawiciel Rady Europy Wolfgang Behrendt²⁷.

Podsumowanie

Nawiązując do sformułowanego na początku artykułu celu jego powstania, trzeba stwierdzić, że przypadek Gizalek wskazuje, że czynnik ludzki ma w sprawie współpracy międzynarodowej wspólnot lokalnych znaczenie fundamentalne

²⁵ www.gizalki.pl/files/file/samorzad/umowa_starosilje.pdf – dostęp 05.06.2016.

²⁶ Na temat tych nagród więcej: S. Faliński, *Współpraca międzynarodowa samorządów terytorialnych*, [w:] *Wymiana i konkurencja. Środowisko i formy promocji Polski w świecie*, „Studia i analizy dyplomacji kulturalnej i publicznej” nr 2, Instytut Adama Mickiewicza i Collegium Civitas, Warszawa 2011.

²⁷ Rozmowa przeprowadzona przez autora z zastępczynią wójta gminy Gizalki Anną Głąpą 07.06.2016 roku.

i podstawowe. Zawsze to ludzie zawierają kontakty z tym, z kim chcą i rozwijają je bądź nie, tak jak uznają za właściwe. Namacalnym i ewidentnym tego przykładem jest aktywność w tej kwestii byłego wójta Gizzałek, Włodzimierza Lehmana, który był *spiritus movens* współpracy międzynarodowej opisywanej gminy. Wszystkie i te aktywne, i te martwe – z wyjątkiem ostatniego, z Anor – porozumienia międzynarodowe Gizzałek zostały zawarte z jego inicjatywy i dzięki jego aktywności. Nagrody międzynarodowe otrzymane przez tę gminę są przede wszystkim jego zasługą, tak w relacjach zewnętrznych gminy z jej zagranicznymi partnerami, jak wewnętrznych, polegających na przekonaniu do współpracy międzynarodowej radnych i urzędników swojej gminy. Oczywiście aby ta jego aktywność mogła zaistnieć, konieczne było odzyskanie przez Polskę niepodległości jako państwa demokratycznego i zdecentralizowanego, w którym stworzono system samorządu terytorialnego niosący ze sobą względną niezależność i podmiotowość gminom, w tym Gizzałkom. Nasuwa się pytanie: dlaczego Lehmann zdecydował się tak, a nie inaczej wykorzystać ten fragment stworzonej poza jego gminą przestrzeni aktywności. Co nim kierowało?

Wydaje się, że poprzez współpracę międzynarodową szukał nowych w stosunku do tych istniejących w Polsce możliwości rozwojowych dla swojej lokalnej wspólnoty²⁸. Poszukiwania te owocowały nie tylko omówionymi wcześniej partnerstwami z jednostkami administracji publicznej. Jeszcze w latach 90. ubiegłego wieku, po nawiązaniu współpracy z Momignes a przed podpisaniem umowy z Apen, prywatne kontakty i aktywność Lehmana doprowadziły do powstania w Danii specjalnej organizacji pozarządowej, której celem była pomoc ówczesnej Polsce²⁹. Dwa duńskie małżeństwa: Anton i Karin Villadsen oraz Bjarnnen i Ulla Johansen powołały specjalne stowarzyszenie, które wspólnie z Ministerstwem Spraw Zagranicznych Królestwa Danii zajmowało się niesieniem Polsce, a konkretnie Gizzałkom i powiatowi pleszewskiemu, pomocy humanitarnej, dostarczając różnego rodzaju sprzęt medyczny. Stowarzyszenie to, noszące nazwę Zrzeszenie Osób Prywatnych Niosących Pomoc dla Polski, podpisało z Gizzałkami porozumienie analogiczne do tego, jakie gmina ta wcześniej podpisała z Momignies. Omawiana aktywność Lehmana była możliwa dzięki temu, że był człowiekiem otwartym na odmienności w stosunku do siebie i swoich rodaków. Był ciekawy świata i cenił jego wielobarwność. Miał także świadomość bliskości kulturowej Europejczyków oraz był zwolennikiem rozbudowywania więzi pomiędzy nimi tak w interesie swoich rodaków, jak i innych mieszkańców naszego kontynentu i członków naszego europejskiego kręgu kulturowego. Chciał, aby obywatele jego Gizzałek poznawali świat i stawali się bardziej otwartymi na swoich odmiennych, ale bliskich europejskich pobratymców³⁰. Te swoje cechy mógł wykorzystywać w interesie członków wspólnoty lokalnej, którą zarządzał jako wójt. Animowanie, podtrzymywanie i rozwijanie współpracy międzynarodowej było przez niego realizowane nie tylko na gruncie oficjalnym, ale także prywatnym. Regułą były odbywające się

²⁸ Jego żona Maria mówiła wprost o tym, że szukał funduszy na rozwój gminy i swojego lokalnego środowiska. Rozmowa przeprowadzona przez autora z Marią Lehmann w dniu 06.06.2016.

²⁹ www.gizalki.pl/files/file/samorzad/umowa_dania.pdf – dostęp 11.06.2016.

³⁰ Na tę otwartość Lehmana zwracała uwagę jego bliska współpracowniczka i zastępca wójta gminy Gizzałki, Anna Glapa (przywoływana wcześniej rozmowa autora z Anną Glapą przeprowadzona 7.06.2016 r.).

w jego prywatnym domu spotkania, mające w oczywisty sposób walor nie tylko prywatny, ale także, a może głównie, publiczno-polityczny. To także dzięki nim relacje z partnerami zagranicznymi przez niego nawiązane trwają do dzisiaj.

Bibliografia

- Barber B.R., *Gdyby burmistrzowie rządili światem. Dysfunkcyjne kraje, rozkwitające miasta*, Muza, Warszawa 2014.
- Dworak K., *Współpraca międzynarodowa miast na przykładzie miasta Krakowa*, Promotor, Kraków 2011.
- Faliński S., *Aktywność międzynarodowa Warszawy*, „Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula”, nr 3(45)/2015.
- Faliński S., *Stosunki międzynarodowe samorządu terytorialnego (wstępny zarys problematyki)*, „Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula”, nr 26/2011, seria: „Stosunki Międzynarodowe”.
- Faliński S., *Współpraca międzynarodowa gminy miejsko-wiejskiej. Przypadek Olecka*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2016, vol. 49.
- Faliński S., *Współpraca międzynarodowa samorządów terytorialnych*, [w:] *Wyściganie i konkurencja. Środowisko i formy promocji Polski w świecie. „Studia i analizy dyplomacji kulturalnej i publicznej” nr 2*, Instytut Adama Mickiewicza i Collegium Civitas, Warszawa 2011.
- Glapa A., *Współpraca międzynarodowa gminy Gizalki*, Gizalki 2016 (na prawach maszynopisu).
- Kaczmarek T., *Struktury terytorialno-administracyjne i ich reformy w krajach europejskich*, UAM, Poznań 2005.
- Modzelewski W., Żukowski A., *Polski samorząd terytorialny w stosunkach międzynarodowych. Zarys problematyki*, [w:] *Samorząd terytorialny. Studium politologiczne*, J. Marszałek-Kawa (red.), Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007.
- Paczyńska K., Stachowiak A., Porawski A., Lekki H., *Współpraca partnerska samorządów. Praktyczny przewodnik*, Związek Miast Polskich, Poznań 2009.
- Prezentacja komputerowa przygotowana w gminie Gizalki *15 lat współpracy Gizalki-Momignes*.
- Prezentacja komputerowa przygotowana w gminie Gizalki *Gizalki-Apen 15 lat współpracy*.
- Prezentacja komputerowa przygotowana w gminie Gizalki *Gizalki-Spišské Vlchy 2001-2011*.
- Rozmowa przeprowadzona przez autora z zastępczynią wójta gminy Gizalki Anną Glapą 06.06.2016 roku.
- Rozmowa przeprowadzona przez autora z zastępczynią wójta gminy Gizalki Anną Glapą 07.06.2016 roku.
- Sikora K., Szreniawski P., *Administracyjnoprawne formy współpracy międzynarodowej jednostek samorządu terytorialnego*, „Zeszyty Naukowe – Wyższa Szkoła Informatyki, Zarządzania i Administracji” 2008, nr 1.
- Skorupska A., *Dyplomacja samorządowa. Efektywność i perspektywy rozwoju*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2015.

Swianiewicz P., *Kontakty międzynarodowe samorządów*, „Samorząd Terytorialny” 2005, nr 10 (178).

Woźniak M., *Współpraca międzynarodowa jednostek samorządu terytorialnego w świetle prawa polskiego i standardów międzynarodowych*, „Samorząd Terytorialny” 2005, nr 4 (172).

Zięba-Załucka H., *Współpraca międzynarodowa samorządów*, „Samorząd Terytorialny” 2008, nr 1-2 (205-206).

www.apen.de

www.eurodesk.pl

www.gemeinde-petersberg.de

www.gizalki.pl/files/file/samorzad/umowa_anor.pdf

www.gizalki.pl/files/file/samorzad/umowa_apen.pdf

www.gizalki.pl/files/file/samorzad/umowa_belgia.pdf

www.gizalki.pl/files/file/samorzad/umowa_chorwacja.pdf

www.gizalki.pl/files/file/samorzad/umowa_dania.pdf

www.gizalki.pl/files/file/samorzad/umowa_litwa.pdf

www.gizalki.pl/files/file/samorzad/umowa_morl.pdf

www.gizalki.pl/files/file/samorzad/umowa_schonau.pdf

www.gizalki.pl/files/file/samorzad/umowa_spiske_vlachy.pdf

www.gizalki.pl/files/file/samorzad/umowa_starosiljie.pdf

www.gizalki.pl/files/file/samorzad/umowa_szklo.pdf

kukljica.hr

www.momignes.be

www.schoenau-im.at

spisskevlachy.sk

